

УДК 159.923:24-4

Н.М. САВЕЛЮК

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РЕЛІГІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ТА СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

У статті аналізується проблема неоднозначності взаємозв'язку релігійної активності особистості та її суб'єктивного благополуччя, а також описуються результати емпіричного дослідження. Обґрунтовується поняття «суб'єктивне благополуччя», розглядаються основні його психологічні складові. За результатами емпіричного дослідження виокремлено чотири підгрупи респондентів: з низьким, нижчим за середній, вищим за середній та високим рівнями релігійної активності. Представники відповідних підгруп порівнюються за основними компонентами їх суб'єктивного самопочуття та рівня задоволеності базовими аспектами життя.

Ключові слова: релігійна активність, суб'єктивне благополуччя, суб'єктивне самопочуття, задоволеність життям.

В статті анализируется проблема неоднозначности взаимосвязи религиозной активности личности и ее субъективного благополучия, а также описываются результаты эмпирического исследования. Обосновывается понятие «субъективное благополучие», рассматриваются основные его психологические составляющие. На основе результатов эмпирического исследования выделено четыре подгруппы респондентов: с низким, ниже среднего, выше среднего и высоким уровнями религиозной активности. Представители соответствующих подгрупп сравниваются по основным компонентам их субъективного самочувствия и уровня удовлетворенности базисными аспектами жизни.

Ключевые слова: религиозная активность, субъективное благополучие, субъективное самочувствие, удовлетворенность жизнью.

Постановка проблеми. Сучасна психологія продовжує перебувати у пошуках критеріїв, чинників, механізмів, закономірностей формування й розвитку суб'єктивного благополуччя в найрізноманітніших його вимірах. Це, безперечно, є важливим з огляду, як на завдання самої психології, так і на вже хронічні стресогенні ситуації та негативні соціальні катаклізми сьогодення. В річищі системного підходу стає очевидним, що про будь-яке благополуччя особистості (чи то фізичне, чи то психологічне) неможливо говорити абстрактно, відірвано від усіх інших аспектів її життєдіяльності, адже воно існує лише в контексті та в цілісному своєму взаємозв'язку з різними складовими буття людини. І однією із таких складових виступає духовна, а точніше релігійна сфера її буття.

На взаємозв'язок зазначеної сфери із благополуччям особистості, якщо дивитися на дану проблему найбільш узагальнено, існують дві кардинально протилежні точки зору, одна з яких репрезентована панівним атеїстично-радянським переконанням у лише негативному впливі релігії на психіку «мас», а друга – вірою в переважно позитивну психологічну наповненість особистісної релігійності. Так, в Україні остання позиція обґрунтовується М. В. Савчиним, котрий взагалі говорить про «духовну парадигму психології», при цьому духовність вчений ототожнює саме з релігійністю [7]. Водночас, як дає змогу стверджувати теоретичний аналіз наукових праць, так чи інакше торкаються зазначеного предмету, насправді усе не так просто, і взаємозв'язок між релігійною активністю особистості та її благополуччям далеко неоднозначний. Отже, дана проблема потребує свого подальшого ретельного, вдумливого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед, важливо обґрунтувати, чому в якості «мішені» взаємовпливу релігійної активності ми обрали поняття «суб'єктивне благополуччя», а не якесь інше з низки тісно пов'язаних із ним – «психологічне благополуччя» або «здоров'я» і т. д. На наш погляд, саме перше являє собою традиційний результат використання власне психологічного дослідницького інструментарію, оскільки вимірювання «здоров'я» потребує оперування більш об'єктивними методами й методиками (навіть фізіологічно зорієнтованими), ніж традиційні психологічні питальники, один з яких, зокрема, залучили й ми. Базова категорія «благополуччя» у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» визначається як «життя в достатку й спокої; добробут, щастя» [2, с. 86]. У свою чергу, «щастя» описується, зокрема, як «стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь» [2, с. 1637]. Отже, навіть непсихологічні дефініції благополуччя та усіх пов'язаних із ним понять вказують на його, насамперед, емотивну природу («спокій», «задоволення», «радість» і т. п.). Закономірно також, що благополуччя має різні свої типи, форми, пов'язані з різними аспектами життєвих потреб і, отже, з відповідними сферами задоволення, незадоволення. Так, в Україні, з психологічних ракурсів досліджуються: особливості зв'язку психологічного благополуччя з Я-концепцією (О. М. Знанецька), психологічне благополуччя професіонала (В. М. Духневич), суб'єктивне та психологічне благополуччя педагога (Н. В. Грисенко), психологічне благополуччя студентської молоді (Ю. М. Олександров), емоційне благополуччя першокласників (О. В. Гордова), емоційне благополуччя функціонально неповних сімей (І. В. Юрченко), сімейне благополуччя в контексті сімейно-рольової взаємодії (Н. Є. Хлопоніна), а також психічне благополуччя творчої особистості (О. О. Вельдбрехт).

Власне суб'єктивне благополуччя аналізують: Е. Л. Носенко – в аспекті психологічних механізмів впливу позитивних цінностей педагога на учнів, О. І. Власова – як орієнтир психологічного супроводу дитини, Ю. А. Завацький – в ракурсі технологій забезпечення професійної допомоги у його підвищенні, І. Ф. Аршава, Д. В. Носенко, І. С. Горбаль – його індивідуально-психологічні й особистісні кореляти, С. Ф. Зелінська – у співвідношенні з типами самовідношення особистості, І. І. Семків – як психологічну винагороду за проявлену соціальну активність, Г. С. Хафізова – особливості в осіб із різними профілями часової перспективи, А. В. Сергеева – у студентів із різними типами тілесної ідентичності, Е. І. Кологривова – в контексті впливу особистісних прагнень молоді, Т. В. Данильченко – в аспекті впливу соціального порівняння та соціальних потреб, А. В. Шамне – як компонент психосоціального розвитку різних соціально-демографічних груп сучасної української молоді, В. А. Гупаловська – в ракурсі психологічних особливостей сексуальності жінок, А. В. Курова – як проблему психологічної науки та концепт загалом. У цих та інших публікаціях суб'єктивне благополуччя визначається як позитивне когнітивно-оцінювальне ставлення людини до світу в цілому, до себе як суб'єкта життєдіяльності та до інших як партнерів по спілкуванню та взаємодії, а також як переживання на цій підставі почуття задоволення собою [1, с. 3]; як власне ставлення людини до своєї особистості, життя і процесів, які мають важливе значення з погляду засвоєних нормативних уявлень про зовнішнє та внутрішнє середовище і які пов'язані з відчуттям задоволеності [5, с. 38]; як динамічна когнітивно-емоційна оцінка людиною якості власного життя загалом та окремих його сфер, яка формується на основі об'єктивних (умов життя та діяльності, задоволеності базових потреб, стану здоров'я тощо) чинників, сприйнятих і засвоєних особистістю з урахуванням її численних індивідуально-психологічних особливостей [4, с. 296]. Нам імпонує дефініція Г. А. Виноградової, котра визначає суб'єктивне благополуччя як, перш за все, самовідчуття, самопочуття, переживання особистості, що виявляються у задоволеності або незадоволеності життям загалом чи певною діяльністю [3, с. 19]. Водночас, важливо наголосити, що в Україні й досі практично відсутні масштабні наукові дослідження, присвячені аналізу та інтерпретації взаємозв'язку суб'єктивного благополуччя з різними рівнями та типами релігійної активності особистості (релігійної особистості) як зі складовою її активності загалом, або з релігійністю – як із сукупністю індивідуально-психологічних особливостей. Натомість, особливо в наш час, у період складних релігійних та конфесійних перипетій, зазначену проблему аж ніяк не варто обминати науковою увагою. Приємний виняток становить ґрунтовна наукова розвідка В. П. Москальця. Український вчений, насамперед, зазначає, що хоча психотерапевтичні аспекти віри в Бога плідно вивчали чимало зарубіжних дослідників (Ф. Шлейермахер, С. К'еркегор, М. Гайдеггер, Л. Шестов, К. Ясперс, А. Бойзен, Д. Олівер, В. Джемс, П. Тілліх та ін.), проте з позицій власне стану загального благополуччя особистості віра в Бога ще не розглядалась. Проаналізувавши низку праць відомих науковців і мислителів, як і становище людини у сучасному світі, В. П. Москалець доходить висновку, що щира віра в Бога – потужний фактор стану загального благополуччя особистості, а отже і стратегічна парадигма усіх форм психологічної допомоги. Вчений також стверджує, що базисом такого стану здатна бути не лише традиційно уявлювана ірраціональна, емотивно-почуттєва віра, а й раціональна, «розумом осягнена» [6, с. 63].

Серед зарубіжних публікацій однією із найбільш цитованих та присвячених власне нашій проблематиці є наукова стаття К. Г. Еллісона, де аналізуються багатоаспектні взаємозв'язки між суб'єктивним благополуччям і «релігійною участю» особистості. За результатами досліджень автор доходить висновку, що позитивний вплив «релігійної переконаності» на суб'єктивне благополуччя є «прямим і фундаментальним»: особистості із сильною релігійною вірою повідомляють про «вищі рівні задоволеності життям, більше особистісне щастя і менші негативні наслідки травматичних життєвих подій». Водночас, як зауважує дослідник, позитивний вплив такої «екзистенційної переконаності» особливо виявляється щодо осіб старшого віку та з нижчими рівнями освіти; певні відмінності у задоволеності життям стабільно демонструються також і щодо представників різних релігійних конфесій та спільнот (традиційних і нетрадиційних) [9]. З нашого ж боку доцільно наголосити, що ці, як і чимало подібних досліджень, були проведені на вибірках осіб з очевидно відмінною культурою та традиціями віросповідання. Крім того, існують й інші, навіть діаметрально протилежні погляди на проблему співвідношення релігійності та суб'єктивного благополуччя, на чому вже наголошувалося. Стислий аналіз основних таких поглядів здійснюють Л. Тей, М. Лі, Д. Майерс та Е. Дінер. Вони вказують на той факт, що скептиками й атеїстами релігія розглядається як іррелевантна або навіть соціально шкідлива. Наприклад, на думку Дж. Шоу, твердження: що «віруюча людина щасливіша за невіруючу», не більш істинне, ніж твердження, що «п'яниця щасливіший за тверезу людину». Також цитуються слова відомого релігійного діяча М. Лютера про те, що релігія може приносити страждання і начебто насправді «нічого не варта». Вище згадані вчені, провівши масштабні кроскультурні дослідження (у різних країнах Заходу та Сходу), стверджують, що послідовний позитивний взаємозв'язок між релігійністю та суб'єктивним благополуччям хоч і незначний, але існує. При цьому міра такої кореляції модується через рівень аналізу, відрефлексований авторами, як «парадокс релігійного зобов'язання». Вказуються і такі «потенційні модератори» взаємозв'язку, як «життєві обставини», «складність соціальних обставин», «ефекти соціальної нормативності» та «релігійні приписи» [10].

Серед численних країн, де згадані вчені проводили відповідні свої дослідження, закономірно опинилася й Україна. За даними Е. Дінера, Л. Тея, Д. Майерса, наша країна характеризується доволі низьким коефіцієнтом релігійності (0,43), у той час як найвищим таким коефіцієнтом володіє Єгипет (0,99), а найнижчим – Швеція (0,19). Проаналізувавши отримані результати, науковці стверджують, що навіть у менш релігійних суспільствах, але з відносно сприятливими обставинами високий рівень суб'єктивного благополуччя досягається більшістю людей, незалежно від їх релігійності. У таких соціумах потенційна користь від

релігійності для суб'єктивного благополуччя послаблюється, оскільки навіть нерелігійні особистості там мають високий рівень соціальної підтримки та поваги [8, с. 1289]. В Україні ж, на відміну від тих країн, які, за даними описаного дослідження мають приблизно однаковий з нами рівень релігійності (наприклад, Іспанія або Швейцарія), соціальна ситуація на сьогодні значно складніша. Крім того, виникають, щонайменше, сумніви із приводу емпіричного визначення авторами рівня релігійності населення за одним лише запитанням – «Чи є релігія важливою частиною Вашого повсякденного життя»? А тому сучасна українська психологія потребує поглибленого вивчення взаємозв'язків суб'єктивного благополуччя (особистісного благополуччя, психологічного здоров'я тощо) з релігійністю та релігійною активністю.

Мета статті – описати та проінтерпретувати результати емпіричного дослідження взаємозв'язку самооцінювання рівнів релігійної активності особистості з показниками її суб'єктивного благополуччя (самопочуття).

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибірку дослідження склали 543 особи різного віку (від 17 до 60 років), соціального статусу (студенти, працюючі та безробітні, із середньою, середньою спеціальною, неповною вищою та вищою освітою) з різних населених пунктів (сіл, селищ міського типу, міст) та з різних регіонів Західної України (Тернопільської, Рівненської, Волинської, Івано-Франківської, Закарпатської областей). Базовий принцип залучення респондентів – їх добровільна згода на участь у дослідженні, оскільки відповідна тематика значною мірою інтимно-особистісна. Серед них самоідентифікувалися як «православні» – 403 (74,22 %), «греко-католики» – 57 (10,50 %), «католики» – 12 (2,21 %), «протестанти» (баптисти і т. д.) – 22 (4,05 %), «християни» – 48 (8,84 %) та 1 – як «позаконфесійний» (0,18 %).

Основним емпіричним інструментарієм дослідження стала «Методика виміру релігійної активності» Д.О. Смірнова. Вона складається із чотирьох субтестів, а кожне із запитань передбачає чотири варіанти відповідей (від «ніколи» до «дуже часто»), які надалі піддаються переведенню у чотирибальну систему (від 1 до 4 балів). Перший субтест («Шкала релігійних переживань») містить 36 запитань, отже, максимум за ним можна набрати 144 бали, другий («Шкала внутрішньої – зовнішньої релігійної мотивації») та третій («Шкала релігійного – природничо-наукового світогляду») субтести – по 11 пунктів (максимум – по 44 бали), а четвертий («Шкала релігійних дій») – 10 запитань (максимум – 40 балів). Таким чином, за усіма шкалами потенційно можна набрати максимум 272 бали (за умови найвищого рівня релігійної активності). Шляхом вирахування кватилів – трьох значень узагальненого бала рівня релігійної активності респондентів – усю вибірку було поділено на чотири підгрупи: 1) особи з низьким рівнем релігійної активності (загальний бал 187 і менше), 2) особи з рівнем релігійної активності, нижчим за середній (188 – 210), 3) особи з рівнем релігійної активності, вищим за середній (211 – 225) та 4) особи з високим рівнем релігійної активності (226 і більше балів). Далі було використано непараметричний критерій Н Краскела-Уоллеса (однофакторний дисперсійний аналіз Краскела-Уоллеса), що дає змогу перевірити гіпотези про відмінність більш ніж двох незалежних вибірок за рівнем вираженості тієї чи іншої ознаки. За даним критерієм встановлено: щодо узагальнених показників рівнів релігійної активності респондентів чотирьох наших підгруп $\chi^2 = 508,03$, що при $df = 3$ (χ^2 кр. = 7,82 при $p < 0,001$), що дає змогу прийняти альтернативну гіпотезу про наявність статистично значимих відмінностей між відповідними підгрупами за досліджуваною ознакою. В якості допоміжних методик було використано «Анкету релігійних орієнтацій» І. М. Богдановської та питальник «Ваше самопочуття» О. С. Копіної, О. А. Суислової, Є. В. Заїкіна. Так, з першої методики ключовими для нас стали 4 запитання (чотири базові аспекти релігійної активності) з 4 варіантами відповідей на кожне (від «1» – ніколи до «4» – часто), за результатами обробки яких було визначено, що у загальному представники нашої вибірки тільки «іноді» (нерегулярно) дотримуються релігійних обрядів та ритуалів (3,24) чи бувають у місцях спільних богослужінь (3,12), «рідко» читають священні книги (2,45), але відносно «часто» звертаються з молитвою до Бога (3,57).

Проаналізуємо тепер детальніше отримані показники за методикою «Ваше самопочуття» та їх взаємозв'язок із рівнями релігійної активності. Зауважимо, що перші 2 її питання спрямовані на самооцінку загального рівня здоров'я, наступні 17 – на визначення окремих емотивних самохарактеристик, а останні 11 – рівня задоволеності важливими аспектами життя.

I. Самооцінка «*Стан фізичного здоров'я*»: узагальнений показник – 3,55 (тобто переважно «добре»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 0,59$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Також між даною самооцінкою та оцінками жодної із чотирьох основних компонентів релігійної активності респондентів не виявлено статистично значимих кореляцій. Самооцінка «*Стан психічного здоров'я*»: узагальнений показник – 3,74 (переважно «добре»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 2,06$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Також між цією самооцінкою та оцінками основних компонентів релігійної активності кореляцій не виявлено.

II. Самохарактеристика «*Мабуть, я людина нервова*»: узагальнений показник – 2,49 («швидше згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 2,18$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Також між даною самооцінкою та оцінками основних компонентів релігійної активності не виявлено будь-яких кореляцій.

Самохарактеристика «*Я дуже турбуюся про свою роботу (навчання)*»: узагальнений показник – 1,94 («швидше згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 16,55$ при χ^2 кр. = 7,82, $p \leq 0,001$), можемо говорити про наявність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими

самооцінками. При цьому більшою мірою згодні з цим особи з нижчими рівнями релігійної активності (усереднені показники – 1,78 і 1,84), ніж особи з вищими її рівнями (1,92 і 2,20). Також виявлені негативні кореляційні зв'язки між даною характеристикою та частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = -0,10$ при $p = 0,05$), читання священних книг ($r = -0,10$ при $p = 0,05$) і звертання з молитвою до Бога ($r = -0,11$ при $p = 0,01$). Самохарактеристика «Я часто відчуваю нервові напруження»: узагальнений показник – 2,44 («швидше згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 2,81$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Також між даною самооцінкою та оцінками основних компонентів релігійної активності кореляцій не виявлено. Самохарактеристика «Моя повсякденна діяльність викликає велике напруження»: узагальнений показник – 2,66 (переважно «швидше не згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 5,89$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, спостерігається слабкий негативний кореляційний зв'язок між даною оцінкою і частотою дотримання релігійних ритуалів, обрядів ($r = -0,08$ при $p = 0,05$). Самохарактеристика «Спілкуючись із людьми, я часто відчуваю нервові напруження»: узагальнений показник – 3,18 («швидше не згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 1,22$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Також між даною самооцінкою та оцінками основних компонентів релігійної активності кореляцій не виявлено. Самохарактеристика «До кінця дня я цілком виснажений фізично і психічно»: узагальнений показник – 2,58 (переважно «швидше не згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 4,11$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Також між даною самооцінкою та оцінками основних компонентів релігійної активності не виявлено будь-яких кореляцій. Самохарактеристика «У моїй сім'ї часто виникають напружені відносини»: узагальнений показник – 2,99 («швидше не згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 0,841$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Також між даною самооцінкою та оцінками основних компонентів релігійної активності кореляцій не виявлено.

Самопочуття «Я задоволений тим, як пройшов останній рік мого життя»: узагальнений показник – 1,97 («швидше згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 5,77$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, виявлені негативні кореляційні зв'язки між даною самооцінкою та частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = -0,15$ при $p = 0,01$) і читання священних книг ($r = -0,10$ при $p = 0,05$). Самопочуття «Мій душевний стан, настрій стали гіршими»: узагальнений показник – 2,98 («швидше не згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 4,55$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, виявлений слабкий позитивний кореляційний зв'язок між даною самооцінкою та частотою дотримання релігійних ритуалів, обрядів ($r = 0,08$ при $p = 0,05$). Самопочуття «В цілому моє життя складається вдало»: узагальнений показник – 1,83 («швидше згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 2,58$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, виявлені слабкі негативні кореляційні зв'язки між цією самооцінкою та частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = -0,09$ при $p = 0,05$) і читання священних книг ($r = -0,10$ при $p = 0,05$). Самопочуття «Моє благополуччя розладналося»: узагальнений показник – 3,12 («швидше не згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 7,13$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Однак виявлений позитивний кореляційний зв'язок між даною самооцінкою та частотою читання священних книг ($r = 0,10$ при $p = 0,05$). Самопочуття «Я почувуюся щасливою людиною»: узагальнений показник – 1,79 («швидше згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 4,63$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, виявлені певні негативні кореляційні зв'язки між даною самооцінкою та частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = -0,13$ при $p = 0,01$) і читання священних книг ($r = -0,10$ при $p = 0,05$). Самопочуття «В моєму житті відбулися зміни на гірше»: узагальнений показник – 3,26 («швидше не згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 0,93$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Однак виявлений позитивний кореляційний зв'язок між даною самооцінкою та частотою читання священних книг ($r = 0,10$ при $p = 0,05$). Самопочуття «В моєму житті є джерело радості та підтримки»: узагальнений показник – 1,42 (цілком «згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 7,36$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, на межі статистичної значимості виявлений негативний кореляційний зв'язок між даною самооцінкою та частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = -0,08$ при $p = 0,05$). Самопочуття «У мене є проблеми, які сильно псують мені настрій»: узагальнений показник – 2,49 («швидше згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 4,52$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, виявлений певний позитивний кореляційний зв'язок між даною самооцінкою та частотою звертання з молитвою до Бога ($r = 0,10$ при $p = 0,05$). Самопочуття «Моє

життя стало крацим): узагальнений показник – 1,99 («швидше згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 1,05$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, виявлений негативний кореляційний зв'язок між даною самооцінкою та частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = -0,13$ при $p = 0,01$). *Самопочуття «Багато чого не вдається»*: узагальнений показник – 2,63 (переважно «швидше не згоден»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 1,79$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Також між даною самооцінкою та оцінками основних компонентів релігійної активності не виявлено будь-яких кореляцій.

III. *Аспект «Робота (навчання)»*: узагальнена оцінка – 3,57 («мабуть, задоволений»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 9,94$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,02$), констатуємо наявність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. І якщо особи з низьким і нижчим за середній рівнями релігійної активності сумніваються у своїй задоволеності даним аспектом життя (усереднені показники – по 3,47), то особи з вищими її рівнями – переважно задоволені (3,68 і 3,66 відповідно). Також виявлені певні позитивні кореляційні зв'язки між цією задоволеністю та частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = 0,10$ при $p = 0,05$) і читання священних книг ($r = 0,12$ при $p = 0,01$). *Аспект «Відносини у сім'ї»*: узагальнена оцінка – 4,05 («мабуть, задоволений»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 8,74$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,03$), констатуємо наявність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. При цьому особи з високим і вищим за середній рівнями релігійної активності більшою мірою задоволені даним аспектом життя (усереднені показники – 4,21 і 4,12), ніж особи з нижчими її рівнями (3,97 і 3,93 відповідно). Також виявлені позитивні кореляційні зв'язки між цією задоволеністю та частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = 0,16$ при $p = 0,01$), читання священних книг ($r = 0,15$ при $p = 0,01$) і звертання з молитвою до Бога ($r = 0,08$ при $p = 0,05$). *Аспект «Здоров'я дітей (або батьків)»*: узагальнена оцінка – 3,81 («мабуть, задоволений»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 4,85$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), констатуємо відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, виявлені позитивні кореляційні зв'язки між цією задоволеністю та частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = 0,16$ при $p = 0,01$) і читання священних книг ($r = 0,14$ при $p = 0,01$). *Аспект «Харчування»*: узагальнена оцінка – 4,06 («мабуть, задоволений»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 8,26$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,04$), констатуємо наявність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. При цьому особи з високим і вищим за середній рівнями релігійної активності більшою мірою задоволені даним аспектом свого життя (усереднені показники – 4,14 і 4,06), ніж особи з нижчими її рівнями (3,89 і 3,41 відповідно). Також виявлений слабкий позитивний кореляційний зв'язок між даною задоволеністю та частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = 0,08$ при $p = 0,05$). *Аспект «Відпочинок»*: узагальнена оцінка – 3,39 («сумніваюся, чи задоволений»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 3,12$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Також виявлений слабкий позитивний кореляційний зв'язок між цією задоволеністю та частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = 0,09$ при $p = 0,05$). *Аспект «Матеріальний добробут»*: узагальнена оцінка – 3,45 («сумніваюся, чи задоволений»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 5,42$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, виявлений позитивний кореляційний зв'язок між цією задоволеністю і частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = 0,14$ при $p = 0,01$). *Аспект «Спілкування»*: узагальнена оцінка – 4,02 («мабуть, задоволений»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 9,13$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,03$), констатуємо наявність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. При цьому особи з високим і вищим за середній рівнями релігійної активності більшою мірою задоволені даним аспектом свого життя (усереднені показники – 4,20 і 4,05), ніж особи з нижчими її рівнями (3,89 і 3,94 відповідно). Також виявлений позитивний кореляційний зв'язок між даною задоволеністю та частотою відвідування місць спільних богослужінь ($r = 0,11$ при $p = 0,01$) і звертання з молитвою до Бога ($r = 0,09$ при $p = 0,05$). *Аспект «Соціальне становище у суспільстві»*: узагальнена оцінка – 3,59 (переважно «мабуть, задоволений»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 7,15$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, виявлений позитивний кореляційний зв'язок між цією задоволеністю і частотою читання священних книг ($r = 0,09$ при $p = 0,05$). *Аспект «Життєві перспективи»*: узагальнена оцінка – 3,59 (переважно «мабуть, задоволений»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 15,85$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,001$), констатуємо наявність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Так, особи з вищими рівнями релігійної активності більшою мірою задоволені даним аспектом свого життя (усереднені показники – 3,70 і 3,77), ніж особи з нижчими її рівнями (3,47 і 3,44). Також виявлений позитивний кореляційний зв'язок між цією задоволеністю і частотою читання священних книг ($r = 0,09$ при $p = 0,05$) і звертання з молитвою до Бога ($r = 0,11$ при $p = 0,01$). *Аспект «Кохання»*: узагальнена оцінка – 3,71 («мабуть, задоволений»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 4,20$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, виявлений позитивний кореляційний зв'язок між цією задоволеністю та частотою дотримання релігійних ритуалів, обрядів ($r = 0,09$ при $p = 0,05$) і відвідування місць

спільних богослужінь ($r = 0,13$ при $p = 0,01$). Аспект «Улюблене заняття (хобі)»: узагальнена оцінка – 3,77 («мабуть, задоволений»). Згідно з критерієм Краскела-Уоллеса ($\chi^2 = 5,88$ при χ^2 кр. = 7,82, $p = 0,05$), можна констатувати відсутність статистично значимих відмінностей між підгрупами за відповідними узагальненими самооцінками. Водночас, виявлений позитивний кореляційний зв'язок між цією задоволеністю та частотою відвідування місць богослужінь ($r = 0,13$ при $p = 0,01$) і читання священних книг ($r = 0,13$ при $p = 0,01$).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, суб'єктивне благополуччя особистості та самосприйняття рівня релігійної активності в багатьох аспектах корелюють між собою, хоча не настільки очевидно, прямо і тісно, як хотілося б припускати, особливо в контексті визнання потужного гуманістичного потенціалу християнства. Тут вкотре важливо зауважити, що ми визначали кореляції не об'єктивного такого благополуччя та реальних рівнів релігійної активності (для чого необхідні принципово інші за своїм підходом процедури й методики), а зв'язки відповідних особистісних самооцінок (самохарактеристик), що є істотним, насамперед, із психологічної точки зору.

За результатами емпіричного дослідження, по-перше, констатуємо, з одного боку, в цілому позитивний рівень суб'єктивного благополуччя респондентів (за винятком схильності часто переживати нервові напруження, надмірної турботи про свою роботу/навчання та визнання наявності окремих проблем, що сильно пеують настрої; а також сумнівів у задоволеності своїм відпочинком і рівнем матеріального добробуту); з іншого боку, ми можемо говорити про самооцінювання рівня власної релігійної активності дослідженими українцями переважно як нерегулярної (окрім акту звертання з молитвою до Бога, що відбувається досить часто). По-друге, між підгрупами респондентів із різними рівнями релігійної активності не виявлено жодних статистично значимих відмінностей практично за усіма показниками їх суб'єктивного (точніше емотивного) самопочуття, окрім переживання турботи за власну роботу/навчання, що більшою мірою притаманна особам із нижчими рівнями відповідної активності. Щодо міри суб'єктивного задоволення різними аспектами життя, то між представниками наших підгруп констатовано статистично значимі відмінності за оцінками наступних його сфер: робота/навчання, відносини у сім'ї, харчування, спілкування, життєві перспективи (на користь осіб із вищою релігійною активністю). І, по-третє, хоч і слабка, та все ж існує тенденція позитивних кореляцій окремих показників негативного самопочуття із самооцінкою частоти здійснення основних видів релігійної активності (особливо відвідування місць спільних богослужінь і читання релігійної літератури), а негативних таких кореляцій, відповідно, – з показниками позитивного самопочуття. Водночас, спостерігається певна тенденція до позитивного взаємозв'язку більш глобальної задоволеності особистістю основними аспектами свого життя і сприйняттям нею міри проявів власної релігійної активності. Проведене дослідження далеко не вичерпує усієї глибини проблеми взаємозв'язків релігійної активності та суб'єктивного благополуччя. У якості одного з аспектів його продовження вбачаємо пошук психологічних особливостей оптимізації такого благополуччя через релігійний дискурс.

Список використаних джерел

1. Аршава І. Ф. Суб'єктивне благополуччя і його індивідуально-психологічні та особистісні кореляти / І. Ф. Аршава, Д. В. Носенко // Вісн. ДНУ. Серія: Педагогіка і психологія, 2012. – Вип. 18, т. 20, № 9/1. – С. 3–10.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Виноградова Г. А. Суб'єктивне благополуччя людини студента в умовах соціально-економічного кризису / Г. А. Виноградова // Поволж. пед. вестн. – 2015. – № 3(8). – С. 18–20.
4. Горбаль І. С. Відчуття суб'єктивного благополуччя як передумова та втілення психологічного здоров'я особистості / І. С. Горбаль // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутріш. справ. Серія психологічна. – 2012. – Вип. 2(2). – С. 293–303.
5. Курова А. В. Концепт суб'єктивного благополуччя особистості в психології / А. В. Курова // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія: Психологічні науки. – 2015. – Вип. 1(1). – С. 38–41.
6. Москалець В. П. Віра в Бога як психічний базис стану загального благополуччя особистості / В. П. Москалець // Психологія і сусп.-во. – 2015. – № 1. – С. 55–64.
7. Савчин М. В. Духовна парадигма психології : монографія / М. В. Савчин. – Київ : Академвидав, 2013. – 252 с.
8. Diener E. The Religion Paradox : If Religion Makes People Happy, Why Are So Many Dropping Out / E. Diener, L. Tay, D. Myers // Journal of Personality and Social Psychology. – 2011. – Vol. 101, no 6. – PP. 1278–1290.
9. Ellison C. G. Religious Involvement and Subjective Well-Being / C. G. Ellison // Journal of Health and Social Behavior. – Vol. 32, no 1. (Mar., 1991). – PP. 80–99.
10. Tay L. Religiosity and Subjective Well-Being: An International Perspective / L. Tay, M. Li, D. Myers, E. Diener. – Retrieved 9.03.2017 from <http://www.davidmyers.org/davidmyers/assets/ReligiositySubjWellBeingInternational.pdf>

References

1. Arshava I. F. Sub'jektyvne blagopoluchchja i jogo indyvidual'no-psyhologichni ta osobystisni koreljaty / I. F. Arshava, D. V. Nosenko // Visn. DNU. Serija: Pedagogika i psihologija, 2012. – Vyp. 18, t. 20, № 9/1. – S. 3–10.
2. Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy (z dod. i dopov.) / uklad. i golov. red. V. T. Busel. – Kyi'v : VTF «Perun», 2005. – 1728 s.
3. Vinogradova G. A. Sub'ektivnoe blagopoluchie lichnosti studenta v uslovijah social'no-jekonomicheskogo krizisa / G. A. Vinogradova // Povolzh. ped. vestn. – 2015. – № 3(8). – S. 18–20.
4. Gorbal' I. S. Vidchuttja sub'jektyvnogo blagopoluchchja jak peredumova ta vtillennja psyhologichnogo zdorov'ja osobystosti / I. S. Gorbal' // Nauk. visn. L'viv. derzh. un-tu vnutrish. sprav. Serija psyhologichna. – 2012. – Vyp. 2(2). – S. 293–303.
5. Kurova A. V. Koncept sub'jektyvnogo blagopoluchchja osobystosti v psyhologii' / A. V. Kurova // Nauk. visn. Herson. derzh. un-tu. Serija: Psyhologichni nauky. – 2015. – Vyp. 1(1). – S. 38–41.
6. Moskalec' V. P. Vira v Boga jak psyhichnyj bazys stanu zagal'nogo blagopoluchchja osobystosti / V. P. Moskalec' // Psyhologija i susp-vo. – 2015. – № 1. – S. 55–64.
7. Savchyn M. V. Duhovna paradygma psyhologii' : monografija / M. V. Savchyn. – Kyi'v : Akademvydav, 2013. – 252 s.
8. Diener E. The Religion Paradox : If Religion Makes People Happy, Why Are So Many Dropping Out / E. Diener, L. Tay, D. Myers // Journal of Personality and Social Psychology. – 2011. – Vol. 101, no 6. – PP. 1278–1290.
9. Ellison C. G. Religious Involvement and Subjective Well-Being / C. G. Ellison // Journal of Health and Social Behavior. – Vol. 32, no 1. (Mar., 1991). – PP. 80–99.
10. Tay L. Religiosity and Subjective Well-Being: An International Perspective / L. Tay, M. Li, D. Myers, E. Diener. – Retrieved 9.03.2017 from <http://www.davidmyers.org/davidmyers/assets/ReligiositySubjWellBeingInternational.pdf>

Saveliuk N.M. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF INTERCONNECTION OF RELIGIOUS ACTIVITY AND SUBJECTIVE WELL-BEING

In this article there are analyzed ambiguity problems of interconnection of religious activity and subjective well-being, described the results of relevant empirical research. In particular, the notion of “subjective well-being” is substantiated, and considered its main psychological components. According to the results of empirical research there were distinguished four subgroups of respondents: with low, below average, above average and high levels of religious activity. Representatives of relevant subgroups are compared by the main components of their subjective well-being (state of health) and the level of satisfaction with basic aspects of life.

In general, there is stated a positive level of subjective well-being of the researched Ukrainians (but they can often have stress, take too much care of their work/studying, realize problems, that spoil the mood, as well as doubts about the satisfaction with their holiday and the level of material well-being); however, respondents identified an overall assessment of their own religious activity as irregular (with the exception of an act of prayer to God, which is done more often).

Among subgroups of respondents with different levels of religious activity showed no statistically significant differences in almost all indicators of subjective (or rather emotional) well-being, except the worrying about their own work/studying, that is more characteristic for those with lower levels of the corresponding activity. As for measures of subjective satisfaction with different aspects of life, it is stated statistically significant differences among the subgroups in the following areas: work / studying, relationships with family, food, communication, life perspectives (for persons with higher religious activity).

Key words: religious activity, subjective well-being, subjective state of health, satisfaction with life.

УДК 159.955-057.875

О.С. СОЗОНЮК

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Стаття присвячена аналізу динаміки розвитку професійного мислення майбутніх психологів – феномену, що в сучасній психологічній науці визначають як вищий пізнавальний процес пошуку, виявлення та зняття проблемності. Професійне мислення є процесом вирішення професійних завдань у тій чи іншій галузі діяльності. З урахуванням сучасних наукових досліджень в статті викладено результати теоретичного та емпіричного вивчення вищезгаданої проблеми, крім того здійснено аналіз взаємозв'язку професійного мислення майбутніх психологів та особливостей підготовки фахівця у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: особистість психолога, професійне мислення, особистісно-орієнтовані технології навчання у вищій школі, соціалізація особистості.

Статья посвящена анализу динамики развития профессионального мышления будущих психологов – феномена, который в современной психологической науке определяют как высший познавательный процесс